

معرفی کتاب کلام و تحلیل کلام

دکتر محمد محمدی آغداش^۱

استادیار گروه زبان و ادبیات فرانسه دانشگاه تبریز،

تبریز، ایران

(تاریخ دریافت: ۲۶ اسفندماه ۱۳۹۶؛ تاریخ پذیرش: ۲۸ فروردین ۱۳۹۷)

اثر وزین زبان‌شناختی کلام و تحلیل کلام در سال ۲۰۱۴ برای اولین بار در انتشارات آرمان کولن (Armand Colin) شهر پاریس به زیور طبع آراسته شد. در این کتاب، دومینیک منگنو بر روی موضوع بنیادین «کلام و شکل‌گیری گفتمان» متمرکز شده و به بررسی مفاهیم اساسی چون جستارهای کلام، عناصر تحلیل گفتمان، سطح سخن، جنس سخن و عالم سخن توجه ویژه مبذول داشته است. آنچه بیش از همه توجه خواننده را به خود معطوف می‌کند، این‌که نویسنده از ورای مضمون تحلیل گفتمان به مسئله چالش‌برانگیز «زبان و مقوله معنا»، با در نظر گرفتن همه ابعاد شناختی-فرهنگی-اجتماعی و شرایط یا بافت سخن (contexte) می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: منگنو، تحلیل کلام، بافت سخن، معنا.

¹E-mail: mohammadiaghdach@yahoo.fr

دومینیک منگنو (متولد ۱۹۵۰، فرانسه-Dominique Maingueneau)، زبان‌شناس و نظریه‌پرداز شهیر معاصر در حوزه زبان‌شناسی و علوم زبان، استاد دانشگاه پاریس- سورژن، در کنار مقاله‌ها و پژوهش‌های پرشمار و فزاینده، اولین اثر زبان‌شناختی خود را در سال ۱۹۷۶ تحت عنوان *آشنایی با روش‌های تحلیل کلام* در انتشارات اُشیت (Hachette) در پاریس به چاپ رساند. این کلام‌شناس در ادامه تحقیقات نظری خود، در سال ۲۰۱۴ تئوری وزین کلام و تحلیل کلام را توسط انتشارات معروف آرمان کولن پاریس به پژوهش‌گران و علاقه‌مندان به مباحث کلام در سطح بین‌الملل عرضه کرد که در سال ۲۰۱۷ نیز تجدید چاپ شده است. این اثر در مجموع دارای ۲۲۴ صفحه و شامل سه فصل است، که دفتر اول با نام «جستارهای کلام و تحلیل کلام»، و با پنج بخش به مفاهیمی چون «چند اصل تاریخی»، «مفهوم گفتار»، «گفتار و متن»، «رویکردهای گفتار» و «تحلیل انتقادی» می‌پردازد. فصل دوم «عناصر تحلیل کلام» دارای سه بخش و متشکل از مباحثی همچون عبارات قالبی و کلیشه‌ای، شکل‌گیری گفتمان و مسیرها و سطوح گوناگون کلام است. فصل آخر، «عالم سخن»، نیز با هفت بخش مسائلی از قبیل وحدت و گوناگونی گفتار، جنس سخن و صحنه شکل‌گیری گفتمان، گفتمان پیوسته و گفتمان مجزا، فضای سخن، سخن و ردپای آن، متنیت‌های تازه و ارتباط‌هایی از نوع سوم را مطرح می‌کند.

منگنو در پیش‌گفتار کلام و تحلیل کلام خود، ضمن یادآوری سابقه دیرین علم بلاغت و فقه لغت در مغرب زمین (یونان باستان)، نیمه دوم سده بیستم میلادی را نکته عطفی، «گردنه زبان‌شناسی گفتمانی»، در پژوهش‌های حوزه کلام در دوره معاصر برشمرده و یادآور می‌شود که دهه مذکور فصلی نو در این شاخه از علوم انسانی، به ویژه علوم زبان محسوب شده و تحقیقات فیلسوفان تحلیل زبان در آمریکا و اروپا به جای «فلسفه زبانی» به امر مهم «فلسفه زبان»^۱ معطوف گردید. در ادامه پیش‌گفتار، منگنو تصریح می‌کند که امروزه حوزه فلسفه زبان و تحلیل کلام خیلی بیش از پیش توسعه یافته و در گستره بین‌المللی و در محافل علمی-آکادمیک مطرح و به دیگر حوزه‌های جاری علوم انسانی، چون زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، فلسفه، نظریه ادبیات، مردم‌شناسی، تاریخ و غیره نیز تسری پیدا کرده و تأثیر به‌سزایی بر آن‌ها گذاشته است.

نکته مهمی که نویسنده در پیش‌گفتار کتاب خود بر آن تأکید دارد، آن‌که او در صدد تاریخ‌نگاری جامعه‌شناختی علوم نبوده، بلکه می‌کوشد، به عنوان متخصص در تحلیل کلام که از دهه هفتاد میلادی شاهد تحولات اساسی در این حوزه بوده، تأملی در شرایط اجتماعی-روانی-مادی تکوین گفتار و مقوله‌های بزرگ و تنش‌های سازنده آن داشته باشد. فلذا دغدغه اصلی این اثر تأکید بر سه پیش‌انگاره بزرگ است: ۱- به رغم توسعه روزافزون مسائل تحلیل کلام در کشور فرانسه و نقش پیوسته و انکارناپذیر آن در ارائه برخی مفاهیم و ویژگی‌های گفتار، باید اذعان کرد که این مقوله دیگر مبدل به یک بحث جهانی شده و در نتیجه برداشت‌ها و دریافت‌ها و تئوریزاسیون‌های متعدد در این خصوص به سرعت در حال تکثیر است. ۲- بایستی قلمرو وسیع جستارهای کلام را از حوزه تحلیل کلام، که سعی در ارائه نقطه نظر تخصصی در این مورد دارد، جدا کرد. ۳- توجه کافی بدین نکته مبدول گردد که عالم سخن جهانی از جنس ناهمگون است، فلذا نمی‌توان به سادگی نسخه‌ای واحد برای تحلیل

^۱ John Langshaw Austin, 1962, *How To Do Things with Words*.

^۲ تئوری معروف کنش‌های گفتار جان آستین.
^۳ رجوع شود به رساله‌های نظری دو فیلسوف- زبان‌شناس معاصر آمریکایی: نظریه تحلیل گفتمان پل گرایس در سال ۱۹۵۷، «Logic and conversation» و افعال گفتاری شاگرد آستین، جان راجرز سرل در سال ۱۹۶۹، «Speech Acts».

گفتار شفاهی و متن کتبی ارائه داد.

در فصل اول این کتاب، نویسندگان در بخش اول اشاره کوتاهی بر تاریخچه مطالعات انجام یافته در بخش گفتار دارد؛ منگنو، با نام بردن از فیلسوفانی چون اِروین گُمن، لودویگ ویتگنشتاین، میشل فوکو، زلیک هریس و میخاییل باختین، در اصطلاح‌شناسی مسئله اذعان دارد که هرکدام از این بزرگان اندیشه در حوزه وسیع کلام فقط بخشی از آن را پرداخته و تبیین نموده‌اند. در این راستا، اولین تعریف از کلید واژه گفتار ریشه در تحقیقات زبان‌شناسی ساختارگرای ز. هریس (۱۹۵۲) دارد: «به عنوان یک واحد زبانی، سخن حاصل ترکیب و هم‌نشینی چند تا جمله در زنجیره کلام هست که متن نامیده می‌شود»، که به باور منگنو، در این دیدگاه اندیشه ز. هریس روس زبان مشابهت زیادی با ساختارگرایی ادبی دهه ۶۰ فرانسه دارد. شایان ذکر است که دوره مذکور به عنوان عصر طلایی پدیدار شدن مسائل کلان گفتار در آمریکا، انگلستان و فرانسه به شمار می‌آید، اما در این خصوص تحقیقات در سطح وسیع و جهانی از دهه ۸۰ میلادی آغاز شده که از آن جمله می‌توان به کتابچه تحلیل کلام (۱۹۸۶) تئون وان‌دیک هلندی که اقدام به گردآوری اندیشه‌ها و کارهای انجام یافته در این زمینه در کشورهای غربی نموده است. منگنو اضافه می‌کند که کشور فرانسه یکی از مراکز اصلی مطالعه و توسعه تحلیل کلام در جهان معاصر تلقی می‌شود که از سال ۱۹۶۹ با راه‌اندازی مجله زبان‌شناختی معروف زبان‌ها (Langages)، با مقالات زبان‌شناسانی هم‌چون ز. هریس، ژان دوبوا (Jean Dubois) و میشل پشو (Michel Pêcheux) دست به تئوریزاسیون و روش‌شناسی تخصصی این مسئله، با تکیه بر رهیافت‌های ساختارگرایانه، زده است.

در ادامه بحث، نویسندگان می‌کوشد موضوع اصلی کتاب خود، یعنی «مفهوم گفتار» را این‌چنین در دو حوزه کلان زبان‌شناسی و خارج از زبان‌شناسی تعریف و تبیین کند: ۱- در اصطلاح‌شناسی منگنو، سخن در حوزه زبان‌شناسی، در اصل به «کاربرد زبان» اطلاق می‌شود که این خود، پس از زبان‌شناسی ساختارگرای فردینان دو سور^۱ - با در اولویت قرار دادن زبان نسبت به کلام - منجر به تفکیک دو مقوله مهم از همدیگر خواهد شد که در تقابل اساسی قرار دارند: «زبان (langue)» و «سخن». در این جایگاه، از مقوله زبان، به عنوان «وسیله ارتباطی و مکانیسمی متشکل از دال‌ها و مدلول‌ها بوده؛ در حالی که «کلام یا سخن (discours, parole)» به «شیوه استفاده و کاربرد زبان در موقعیت خاص اجتماعی-فرهنگی-روانی» بین‌گوش‌وران اشاره دارد. ولی کلام در بیرون از متن زبان‌شناختی، بر خلاف زبان‌شناسی زبانی سوسور، به ویژگی پراگماتیکی و کنش‌گرا بودن آن تأکید صریح داشته و در نتیجه باید فراتر از سطح «جمله (phrase)» به دنبال معنی یا پیغام سخن گوینده بود. و بدین طریق، نویسندگان این کتاب مسئله حساس «چندمعنایی» در کلام گوینده را مطرح و یک بار دیگر بر تمایز بین متن (texte) و گفتار (discours) تأکید می‌کند که این قضیه خود یکی از مسائل داغ و به‌روز محافل دانشگاهی در خصوص شاه‌موضوع تحلیل کلام در سطح جهان است. با این اوصاف امروزه زبان‌شناسان و تحلیل‌گران کلام در گستره بین‌المللی با «رویکردهای متفاوت و متعددی از عنصر علمی-تخصصی گفتار مواجه هستند که دیگر از تحقیقات زبان محض عبور کرده و نموده‌های عینی آن را در همه عرصه‌های علوم انسانی، و از هر جنس (ادبی، فلسفی، فرهنگی، جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی ...) که باشد دنبال و در آن تعمق می‌کنند. در ادامه بحث، منگنو فصل اول اثر خود را با گفتمان انتقادی پایان می‌برد؛ از این منظر دهه ۹۰ میلادی قرن بیستم، با

^۱ فردینان دو سوسور، ۱۹۱۶، درس‌های زبان‌شناسی همگانی، پاریس، پایوت.

ذکر نام بزرگانی چون ت. وان دیک هلندی، نورمن فرکلایف انگلیسی، چارلز میر آمریکایی... سرآغاز تحقیقات بر روی مفهوم «گفتمان انتقادی معاصر» در غرب تلقی می‌شود. از جمله این گفتمان‌های انتقادی می‌توان به مباحث سیاسی-اجتماعی اشاره و از اصطلاحات مهمی چون «نژادپرستی، مردسالاری، سرمایه‌داری نوین...» نام برد که در تقابل و تضاد سفت و سخت با پیش‌داوری‌ها و پیش‌فرض‌های زبانی-فرهنگی هستند.

اصطلاح کلام قالبی و کلیشه‌گون فصل دوم کتاب را می‌گشاید. در فرهنگ عامه و کاربردهای اجتماعی، گروهی از واژگان، اصطلاحات یا جملات کوتاه قالبی رواج دارند که در موقعیت‌های مربوطه به صورت تکراری بین گویش‌وران در زبانی مشخص تبادل می‌شود. نکته‌ای که حائز اهمیت است این‌که چنین کلمات و یا عبارات به اصطلاح «قالبی» غالباً در حافظه زبانی افراد ثبت شده، که می‌توان گفت نوعی پیش‌داوری محسوب و مانع از قضاوت و شناخت منطقی انسان‌ها نسبت به یکدیگر می‌شود. نویسنده اضافه می‌کند که اصطلاحات کلیشه‌گونه در دایره وسیع انواع گفتارها طبقه‌بندی می‌شوند؛ از جمله برنامه‌های خبری رادیو-تلویزیون، سخن‌ایدئولوژیک، مراجعات پزشکی، کتابچه راهنمای گردش‌گری، جلسات و شوراها اداری... شایان ذکر است که «عبارات نامتداول و غیرکلیشه» معمولاً توسط محققین (علوم انسانی) ساخته و به کار رفته و البته در تقابل با نوع اول هستند. منگنو، با تکیه بر اثر فلسفی میشل فوکو *تبارشناسی دانش*^۱، تصریح می‌کند که عناصر نوع دوم در شکل‌گیری گفتمانی کلام گویش‌ور نقش اصلی را ایفا می‌کنند. در بخش آخر فصل دوم که مختص عبارت «سیرها و سبک‌های متفاوت سخن» است، طی آن دومینیک منگنو خواننده خود را به سوی یک نکته مهم سوق می‌دهد؛ آن اصطلاح *تداخل انواع (سخن)* بوده که، به دنبال نظریه معروف و جهان‌شمول *منطق مکالمه* میخائیل باختین^۲، عامل طراز اول در شکل‌گیری سخن افراد در جامعه زبانی به شمار می‌آید. در این چشم‌انداز سبک‌شناختی زبانی-گفتاری، کلام از برخورد گفته‌ها و گزاره‌های پیشین که در فرهنگ اجتماعی جریان دارند طرح گرفته و به زبان گوینده فعلی جاری می‌شود. دغدغه این نظریه در آن است که هر سخنی از مسیر پر پیچ و خم سخنان متصلب پیشین افراد دیگر عبور و راهی برای تکوین و فعلیت خود باز می‌کند. در نتیجه، یک مدل ولتن‌ها محدود به یک دال نبوده بلکه در میان انبوهی از یک شبکه صوتی متعلق به یک فرهنگ و جامعه شکل می‌گیرد.

در فصل انتهایی کتاب خود، اطاله کلام منگنو راجع به موضوع وحدت و گوناگونی گفتارها فتح بوده و او بر این عقیده است که عالم سخن بسیار وسیع بوده و درک همه ابعاد آن الزاماً در یک دفتر «همگن» به مراتب دشوار می‌نماید. بدین لحاظ، هر زبان‌شناس و تحلیل‌گر کلام فقط می‌تواند بر بخشی از آن دنیای پیچیده (از جنس مکالمه روزمره، گفتار سیاسی، متون ادبی، آموزشی، مذهبی، مطبوعاتی...) کلامی تسلط و اشراف داشته باشد. در حالت کلی تحقیقات معاصر بر روی موضوعیت «کلام» ریشه در نظریه بنیادین *گفتگومندی* باختین داشته که به دنبال آن زبان‌شناسان امروزه از «انواع گفتار» سخن گشوده‌اند. برای منگنو، نوع سخن از اهمیت بالایی برخوردار بوده که فهم مناسب و لازم آن به درک و

^۱ میشل فوکو، ۱۹۶۹، *تبارشناسی دانش*، پاریس، انتشارات گالیمار.

^۲ اشاره به مفهوم تحول‌گرایی زبان‌شناختی «دیالوژیسم» ساخته و پرداخته میخائیل باختین است که از ورای تأملات او بر روی آثار داستانی نویسنده پراوازه روسی، فنودور داستایفسکی مطرح شده است: *مسائل ادبیات داستایفسکی (La Poétique de Dostoïevski)*، چاپ ۱۹۲۹ روسیه و ترجمه فرانسوی آن به سال ۱۹۷۰ ثبت شده است.

همین طور است، اهمیت والای رساله نظری باختین در خصوص خلاقیت هنری و نقد زبان‌شناسی ساختارگرا: 1984, *Esthétique de la création verbale*, Paris, NRF.

بازسازی صحنه و شرایط گفتمان وابسته است. این مهم خود می‌کوشد پدیده کلام را هم‌زمان به عنوان پدیده‌ای شفاهی و اجتماعی معرفی کند؛ چرا که بدون فهم خود ساختار صرفی-نحوی-معناشناختی زبان قادر به درک کلام افراد در «موقعیت سخن» نخواهیم بود. به عبارت بهتر، وجود اولی برای پیدایش و درک دومی ضرورت دارد. در ادامه بخش دهم این فصل، نویسنده به صراحت از موقعیت‌های اختصاصی و موردی عدیده در ساخته شدن انواع متفاوت و بسی گوناگون گفتار دفاع می‌کند. این جمله یادآور آن گزاره استعاری تأثری است که می‌گوید، هر فرد بشر صاحب سبک سخن مختص به خودش است. نوع سخن به تدریج راه را به تحلیل گفتمان پیوسته و منقطع هموار و توجه خواننده را به این نکته معطوف می‌دارد که گفتار حاصل نه یک متن بلکه متن‌ها بوده و همواره فهم معنای مطلوب آن فراتر از سطح دستوری جمله می‌باشد. یک جمله-گزاره مجزا به تنهایی ارزش تحلیل بلاغی-گفتمانی نداشته و مخاطب حرفه‌ای (زبان‌شناس) می‌بایست آن را در کنار دیگر جمله‌ها، در بافت سخن، که مثل حلقه‌های یک زنجیر به هم وابسته و پیوسته‌اند قرار داده و تفسیر کند. در مجموعه «فضای سخن و ردپای سخن»، این مسئله مبین «ناهمگن» بودن جنس سخن در مقابل داده‌های زبان محض است؛ در واقع، تفکیک سخن به نوع پیوسته و مجزا، که مسئله‌مندی کتاب حاضر نیز همین نکته است، پرده از دخالت عناصر عدیده‌ای، همچون روابط بین متون (از پیش‌آماده و گفتار فعلی)^۱ و بافت ویژه فرهنگی-روانی-اجتماعی گفتمان، در خوانش و تفسیر یک متن (کتبی یا شفاهی) برمی‌دارد. دو بخش انتهایی فصل سوم به متون تازه و ارتباط‌هایی از جنس سوم اختصاص یافته که در آن سخن از مکالمه‌های فضای مجازی و نقش آن در زندگی روزمره است. در این نوع تازه کلام به اصطلاح *ارتباط الکترونیکی* (صفحه وب، چت‌روم، تویت، ایمیل، پیامک، پیام صوتی ...) آنچه بیش از همه مورد توجه یک زبان‌شناس است این‌که «تعامل و پیش‌فرض‌های شفاهی» پایه اصلی و حقیقی سخن کاربران فضای مجازی می‌باشد. در این فضای ماشینی، سخن به مثابه جریانی صوتی است که بین دو مخاطب مبادله می‌شود. دومینیک منگنو تصریح می‌کند که در دو دهه اخیر دخالت ماشین در مکالمه‌های بین افراد منجر به ساخته شدن عبارت «تکنولوژی گفتمانی» شده است.

بالاخره در پایان سخن، منگنو یادآور می‌شود که می‌بایست هر متن-کلام را در بافت خاص خود و در تعامل بین زبان و کنش زبانی تحلیل کرد، چون مجموعه عواملی که با هم و بین هم سبب جهت‌گیری یک گفتار می‌شود زیاد و از جنس متفاوت بوده که این مسئله در نوع خود یکی از چالش‌های بزرگ فضای سخن را رقم می‌زند. بدین سان، هدف و غایت علم تحلیل کلام عبور از مرحله نحوی و دال‌ها به رمزگشایی و استخراج معنای یک جمله-گزاره است، که به اتفاق مورد تأکید و تأیید تحلیل‌گران کلام در عصر حاضر است.

References

منابع

Dominique Maingueneau (2014). *Discours et analyse du discours*. Paris, Armand Colin.

^۱Voir Jacqueline Authier-Revuz, 1984, « Hétérogénéité(s) énonciative(s) », in *Langages*, n° 73, p. 98-111.

^۲ Voir Mohammad Mohamamdi-Aghdash, 1395, « Communication du sens : de l'expression linguistique au sens implicite dans les énoncés isolés », *Revue Recherches en Langue et Littératures Françaises*, n° 17, Tabriz, Université de Tabriz.

An Introduction to the Book *Discourse and Discourse Analysis*

Mohammad Mohammadi Aghdach¹

Assistant Professor of French Language and Literature,
University of Tabriz, Tabriz, Iran.

(Received: 17 March 2018; Accepted: 17 April 2018)

The linguistic book of *discourse and discourse analysis* for the first time ornamented in Armand Colin publishing house of Paris in 2014. In this book, Dominique Maingueneau focuses on the fundamental issue of discourse and discourse formation and special attention had for examining the basic concepts such as word queries, the elements of discourse analysis, level of speech, kind of speech, and the world of speech. What pays the reader's attention most of all is that the author beyond the scope of discourse analysis for challenging issue of (language and sense) and considering all cognitive – cultural- social dimensions and context of speech.

Keywords: Maingueneau, Discourse Analysis, Context of Speech, Sense.

---

¹ E-mail: mohammadiaghdach@yahoo.fr